

INNOVEREND ONDERZOEKEN - VERHALEN EN BEELDEN VAN HET WERKVELD

De leraar als change agent

Marieke Tjallema



marnix academie

Lectoraat Leren en Innoveren

Een schoolklas met een slapende schoolmeester, Jan Steen, 1672, olieverf op paneel, privéverzameling

Het schilderij is letterlijk en figuurlijk een schoolvoorbeeld van Steens ironische en humorvolle kijk op het leven. Terwijl de meester slaapt, halen de leerlingen allerlei kattenkwaad uit. Zo heeft een van de leerlingen de bril van de slapende man afgepakt en proberen anderen een vrouw angst aan te jagen. Op het schilderij plast een jongetje onbekommerd in een aarden kruik. Een meisje houdt een met poep besmeurde lap onder de neus van de snurkende schoolmeester. Het is een scene uit een schoolklas waarin we de geleefde werkelijk te zien krijgen met alle verhalen, ongemakken, maar ook levendigheid. De schoolpraktijk waarvan we in dit deel van het boek kennis mogen nemen, laat vooral zien hoe we innovatief en onderzoekend kunnen inspelen op de vragen die zich voordoen. Dat begint met verkennen en onderzoeken, al spelend en soms buiten de blik van de meester om.

DE LERAAR ALS CHANGE AGENT

Marieke Tjallema¹

Wesley is leerkracht van groep 4 op een basisschool in een kleine provinciestad. Als leerkracht wil Wesley vooruit. Hij is een onderzoekende leerkracht die zijn professioneel handelen steeds wil verbeteren. De school waar Wesley werkt juicht vernieuwing toe. De school typeert zichzelf als moderne school die het 'leren' centraal stelt en heeft gekozen om te gaan werken met gepersonaliseerd leren en geïntegreerd zaakvakonderwijs. Wesley is op zoek naar manieren waarop hij in de klas invulling kan geven aan de gekozen onderwijsconcepten en leerlingen zo goed mogelijk kan begeleiden. Hij ontdekt de kracht van de zelfdeterminatietheorie van Ryan & Deci (2000) en legt zich als leerkracht toe op de ontwikkeling van een autonomie ondersteunende rol (Pot, 2022). Dit blijkt niet alleen ander gedrag van Wesley als leerkracht te veroorzaken, maar ook te leiden tot ander gedrag als collega en teamlid. Wat in eerste instantie begint als een onderwijsinnovatie in de klas, leidt uiteindelijk tot een nieuwe manier van werken en leren in school.

Onderwijs wordt gedragen door leraren. Zij bepalen wat er in de klas en de school gebeurt en zij zijn dus ook de sleutel voor succesvolle onderwijsveranderingen. De wil om een goede leraar te zijn zet soms een verandering in beweging die verder kan gaan dan de eigen klas. Van der Heijden (2017) stelt dat scholen leraren nodig hebben die kunnen functioneren als *change agents*. "Leraren als *change agents* kunnen worden omschreven als leraren die in staat zijn om in te spelen op veranderingen en kunnen voldoen aan nieuwe eisen die aan het beroep van leraar worden gesteld" (Van der Heijden, 2017, p. 209). Wesley wil in zijn klas onderzoeken hoe hij het leren van zijn leerlingen kan ondersteunen. Geïnspireerd door de zelfdeterminatietheorie en publicaties over autonomie ondersteunend lesgeven gaat hij aan de slag om kinderen bewust te maken van hun eigen aandeel in leren. Hij merkt dat hij, als hij kinderen laat meedenken over het onderwijs, meer bereikt in zijn lessen. Kinderen zijn meer betrokken en beter gemotiveerd. Hij laat hen bijvoorbeeld meedenken aan welk doel ze willen werken, op welke manier ze prettig leren of hoe het ze lukt om de stof beter te begrijpen en te onthouden. Samen met de kinderen creëert hij een leeromgeving waarin ze zich medeverantwoordelijk voelen voor hun eigen leren. Dit gaat niet

vanzelf. Wesley is een leerkracht die graag de touwtjes in handen heeft en het moeilijk vindt om de controle los te laten. Maar hij merkt ook dat het rust geeft in de klas als kinderen hebben mogen meedenken over wat voor hen werkt. Deze rust geeft Wesley ruimte om te observeren en waar nodig individuele kinderen te begeleiden. Hij merkt hoe zijn werkplezier groeit. In plaats van dat hij kennis 'erin probeert te stampen', zoals hij zelf zegt, gebruik hij zijn vakmanschap als leraar voor begeleiding van het leren. Deze positieve ervaringen geven Wesley voldoende vertrouwen om een volgende stap met zijn klas te zetten. Hij besluit samen met de kinderen een onderzoek te gaan doen.

Onderzoek met leerlingen

Bij het geïntegreerd zaakvakonderwijs werken de leerlingen aan projecten. Wesley wil met de kinderen een dergelijk project starten over het milieu, omdat hij gemerkt heeft dat dit onderwerp hun interesse heeft. Wesley is ervan overtuigd dat het onderzoeken van een maatschappelijk vraagstuk dat uit de kinderen zelf komt, voor hen relevant is en hun veel kan brengen. Actief meedenken en ervaren dat je invloed kunt uitoefenen op je omgeving, versterkt het gevoel van verbondenheid, competentie en autonomie, en ondersteunt burgerschapsvorming (Dedding et al., 2013). Voor de onderzoeks aanpak maakt Wesley gebruik van de principes van participatief en waarderend actieonderzoek. Participatief actieonderzoek is een methode van onderzoek die geschikt is als veranderaanpak voor gemeenschappen (Eelderink, 2020). De klas kun je zien als zo'n gemeenschap. In participatief actieonderzoek voltrekt zich een leer- en onderzoeksproces in één. Het levert een gezamenlijk bewustwordingsproces op dat kan leiden tot innovatieve oplossingen die in cocreatie ontstaan. Kenmerkend is dat binnen dit onderzoek samen wordt gewerkt mét anderen. De perspectieven van alle betrokken participanten tellen evenwaardig mee en in gezamenlijkheid en gelijkwaardigheid wordt aan praktijkverbetering gewerkt (Eelderink, 2020; Migchelbrink, 2016). Om aan te sluiten bij wat er al bij kinderen leeft en om de sterke kanten van de leerlingen te benutten, gebruikt Wesley de strategie van waarderend onderzoeken of *Appreciative Inquiry* (Cooperrider et al., 2008). De dialoog neemt een belangrijke plaats in binnen participatief en waarderend onderzoek en wordt ingezet om met elkaar betekenis te geven aan de werkelijkheid (Steenefeld, 2020). Door verhalen en denkbeelden te delen, ontstaat een gezamenlijke taal en wordt richting gegeven aan het onderwerp van onderzoek. Voor verkenning van het vraagstuk starten Wesley en de kinderen met een dialoog over het milieu.

De dialoog

Het voeren van een dialoog vraagt specifieke gespreksvaardigheden. Het vraagt om de rust te durven vertragen en denktijd in te lassen. Wesley merkt hoe lastig hij het vindt om geen suggestieve vragen te stellen, om niet vast voor de leerlingen in te vullen wat ze denken of willen zeggen, maar om hun de ruimte te geven om echt hun eigen inbreng te kunnen leveren. Als het lukt merkt hij hoe verrassend de gespreksonderwerpen zijn die de kinderen naar voren brengen en hoe het gesprek wendingen krijgt die hij niet had voorzien. Als de vraag oploopt waarom plastic schadelijk is voor het milieu, denkt Wesley aan de gezondheid van mensen. Maar kinderen brengen andere perspectieven in, bijvoorbeeld hoe plastic tussen de bomen blijft hangen of hoe dieren verstrikt kunnen raken als plastic in het water komt. Het benadrukt de meerwaarde van de verschillende perspectieven voor het leren van de groep. De uitwisseling leidt tot gedeelde beelden en een gezamenlijk uitgangspunt voor onderzoek.

Meebewegen met vragen en nieuwe inzichten

De kinderen concluderen dat afval op straat de focus in het onderzoek moet krijgen. Na de oriënterende fase gaan de kinderen de vraagstelling van hun onderzoek verder uitwerken. Wesley gebruikt hiervoor de 1-2-4-datamingmethode. Het houdt in dat de leerlingen eerst alleen nadenken, daarna ideeën uitwisselen in tweetallen en vervolgens in viertallen bevindingen samenbrengen. Deze methode maakt snel inzichtelijk wat de participanten al weten en welke vragen er nog spelen (Steenefeld, 2020). Vervolgens is het de bedoeling dat de groep komt tot een gezamenlijke onderzoeksvraag.

Uiteindelijk komt de groep tot de gezamenlijke vraag met deelvragen zoals: *"Hoe kunnen we mensen laten inzien dat afval op straat slecht voor het milieu is? Waar bestaat afval uit? Welk afval kan gerecycled worden en wat gebeurt daarmee? Wat willen wij als groep veranderen?"* Samen met de kinderen bedenkt Wesley een aantal activiteiten die helpen om een antwoord op de onderzoeksvragen te geven. Ze verbreden hun leernetwerk door ouders en experts te benaderen met hun vragen. Kenmerkend voor actieonderzoek is dat het bestaat uit zich herhalende onderzoekscycli, waarbij na evaluatie van elke onderzoeksactiviteit nieuwe inzichten worden opgedaan en nieuwe vragen zich aandienen. Dit gebeurt ook in de klas van Wesley (zie kader).

Uit: *Samen voor een beter milieu*

“De kinderen hadden in de vorige fase vragen bedacht, maar na een week kwamen er nieuwe vragen bij. De oorzaak van de bijstelling van het onderzoeksplan, is gekomen doordat we contact hadden gehad met de AVRI en met de directeur van het recyclebedrijf. In een kort evaluatiegesprek aan het einde van de eerste week, kwam het begrip recycling meermaals naar voren in de antwoorden van kinderen. Zo vonden de kinderen na het verhaal van de AVRI dat we niet meer over afval konden spreken, maar over (nieuwe) grondstoffen. Dit veroorzaakte bij de groep een verandering in mindset. In groepen hebben ze de eerdergenoemde verdeling van ‘afval’ verder onderzocht door bij elke subcategorie de vragen te stellen wat het precies is en wat je ermee kunt. Dit hebben de kinderen gedaan door de informatie van de AVRI, de filmpjes van de directeur van het recyclingbedrijf en door ouders te benaderen” (Pot, 2022).

Voor Wesley betekent dit meebewegen met wat zich aandient en hij ondervindt dat kinderen de verantwoordelijkheid als medeonderzoekers goed aankunnen. Sterker nog, het vergroot hun betrokkenheid en motiveert hen om ook thuis door te werken aan het onderzoeksproject. Wesley’s houding verandert hierdoor. Waar hij eerder altijd zelf initiator was van activiteiten in de klas, merkt hij dat hij in dit project meer als facilitator is gaan optreden. De sturende leerkracht maakt nu vaker plaats voor de volgende leerkracht. Hij doet vaker een stapje terug om in gesprek te verkennen hoe hij de leerlingen vooruit kan helpen.

De opbrengst

De leerlingen hebben zich ten doel gesteld om aan het eind van hun onderzoek concrete aanbevelingen te kunnen doen voor de school. In presentaties delen de leerlingen hun bevindingen met de andere groepen en het team. Omdat de kinderen hebben geleerd dat gft eigenlijk geen afval is, maar grondstof voor compost, heeft dit erin geresulteerd dat in de school niet langer wordt gesproken over ‘afval’, maar over ‘grondstoffen’. De school gaat compostbakken kopen om gft-resten te verzamelen voor compost. De compost zal gebruikt worden als voeding voor het ‘groene’ schoolplein en een inpandig aan te leggen schoolbos. In een van de groepen zijn de kinderen geïnspireerd tot het bouwen van een recyclefabriek.

Schoolontwikkeling

Naast bovenstaande opbrengst heeft het onderzoek ook een andere verandering in school op gang gebracht. Enthousiast over zijn bevindingen, deelt

Wesley zijn ervaringen in het team. Het team is gewend dat Wesley zijn inzichten deelt. Eerder heeft Wesley al in het team een korte presentatie gegeven van zijn onderzoek over ‘autonomie ondersteunend lesgeven’. Teamleden waarderen het enthousiasme van hun collega en vinden zijn verhalen vaak inspirerend om te horen. Toch gebeurt er in de waan van alledag niet veel mee. Men voelt niet de tijd, ruimte en urgentie er iets mee te doen. Deze keer pakt Wesley het anders aan. Parallel aan zijn professionele ontwikkeling als leraar, neemt hij ook als teamlid een andere positie in. Hij stapt uit de expertrol. In plaats van het overdragen van zijn kennis en ervaring met een presentatie, kiest Wesley ervoor om in gesprek te gaan. Hij gebruikt zijn ervaringen met het participatief en waarderend onderzoek als aanzet voor een professionele dialoog. In de dialoog wordt ruimte gemaakt om ervaringen en inzichten uit te wisselen. Deelnemers worden uitgenodigd om mee te denken en te begrijpen waarom de leerlingen uit Wesley’s groep zo gemotiveerd en betrokken waren bij het onderzoek. Op deze manier kan Wesley het onderzoeksproces ‘valueren’. Terwijl bij evalueren centraal staat of het onderzoeksdoel is behaald, staat bij ‘valueren’ de leerervaring centraal. ‘Valueren’ is een vorm van terugblikken waarbij je kijkt naar wat van waarde is geweest tijdens het onderzoek (Steenefeld, 2020). In de dialoog onderzoekt Wesley met zijn collega’s op welke manier de werkwijze van het onderzoek past bij de onderwijsvisie van de school. Ze kijken naar wat waardevol is geweest aan de werkwijze. Ze ontdekken dat de focus op de waarderende aanpak belangrijk is geweest en ze benadrukken dat het samenwerken in het onderzoek waardevol is. Ze bespreken welke inzichten dat oplevert en ze onderzoeken op welke manier ze deze inzichten willen benutten in de ontwikkeling van hun onderwijs. Het team besluit dat de school gaat werken met een *strength based approach*. Daarnaast wil het team verder aan de slag met hun visie op leren.

Inmiddels onderzoekt Wesley samen met teamleden hoe ze vorm willen geven aan gepersonaliseerd leren. Behalve dat Wesley de waarde van verbondenheid ontdekte voor het leren van zijn leerlingen, herkent hij de verbondenheid ook als waardevol voor de samenwerking in het team. Hij heeft geleerd dat door met zijn collega’s een leergemeenschap te vormen, het proces van onderwijsontwikkeling gezamenlijk wordt gedragen. Waar hij eerder liever zelf aan de slag ging, zodat hij zeker wist dat het ‘goed’ gedaan werd, durft hij nu de ander het vertrouwen te geven. Hiermee creëert hij de medeverantwoordelijkheid die nodig is voor schoolvernieuwing.

De leraar als *change agent*

Van der Heijden (2017) onderscheidt als belangrijkste kenmerk van de leraar als *change agent*, dat die veel méér dan de andere leraren gericht is op het leren van leerlingen, op innovatie in de klas en op schoolniveau, en op eigen kennisontwikkeling. Als *change agent* in de school verkent Wesley in korte dialogen met zijn collega's hoe zij het leren van leerlingen een betere plaats kunnen geven in de groep. In dergelijke dialogen kan ruimte ontstaan voor nieuwe oplossingen. Er ontstaan ideeën voor nieuw handelen en een constructieve manier van samenwerken. In kleine proeftuintjes proberen collega's uit op welke manier ze gepersonaliseerd leren invulling willen en kunnen geven. Door bewust met onderwijs bezig te gaan, merken collega's hoeveel ze uit een bepaalde les kunnen halen. Dat geeft energie. Een reflectieve dialoog over 'goed' onderwijs en de 'juiste' aanpak, is deel van het onderzoeksproces en bedoeld om onderzoeksresultaten op waarde te schatten voor de eigen praktijk (Ros & Van den Bergh, 2018; Ros et al., 2013). Ros en collega's (2013; 2018) noemen dit de dialoogfunctie van onderzoek, die aanzet tot professionele ontwikkeling en een professionele cultuur in de organisatie. Wesley merkt hoe deze manier van werken het plezier in het vak van leerkracht doet opbloeien. Als *change agent* speelt hij hierop in.

1. Dit hoofdstuk is tot stand gekomen in samenwerking met Wesley Pot, leerkracht Prins Clausschool Tiel en student Master Passend Meesterschap (Marnix Academie/Radiant).

Literatuur

- Cooperrider, D. L., Whitney, D., & Stavros, J. M. (2008). *Appreciative inquiry Handbook*. Brunswick Ohio: Crown Custom Publishing.
- Dedding, C., Jurrius, K., Moonen, X., & Rutjes, L. (2013). *Kinderen en jongeren actief in wetenschappelijk onderzoek*. Amsterdam: Lannoo Campus.
- Eelderink, M. (2020). *Handboek Participatief Actieonderzoek*. Amsterdam: SWP.
- Hornstra, L., Weijers, D., Van der Veen, I., & Peetsma, T. (2016). *Motiverend lesgeven*. Universiteit Utrecht, Kohnstamm Instituut en Universiteit van Amsterdam.
- Migchelbrink, F. (2016). *De kern van participatief actieonderzoek*. Amsterdam: SWP.
- Pot, W. (2022). *Samen voor een beter milieu*. Intern onderzoeksverslag Master Passend Meesterschap. Utrecht: Marnix Academie.
- Ros, A., Amsing, M., Ter Beek, A., Beek, S., Hessing, R., Timmermans, R., & Vermeulen, M. (2013). *Gebruik van onderzoek door scholen*. Helvoirt: KPC.
- Ros, A., & Van den Bergh, L. (2018). *Kennisbenutting in onderzoekende scholen*. Rosmalen: Partnerschap Opleiden in de school.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. In *American Psychologist* (55)1, 68-78. DOI: 10.1037110003-066X.55.1.68
- Steeneveld, M. (2020). *Appreciative Inquiry*. Amsterdam: Boom.
- Van der Heijden, M. (2017). *Teachers who make a difference: An investigation into teachers as change agents in primary education*. TU Eindhoven.
- Volman, M. L. L. (2019). Pleidooi voor een onderwijskundige visie op gepersonaliseerd leren. *Pedagogische studiën*, 96(1), 64-75.

marnix academie
Lectoraat Leren en Innoveren

HOGESCHOOL
ipabo

 **DE KEMPEL**
HOGESCHOOL VOOR LERAREN

Colofon

Auteur: Marieke Tjallema

Artikel is geschreven voor: Staveren, A. van en H. Susam (2022) *Innoverend Onderzoeken, grondslagen en praktijkvoorbeelden*, Marnix Academie

Correcties: Jollette van Eijden

Vormgeving: Het Firmament, communicatie vormgeving, Amsterdam

Uitgave: Lectoraat Leren en Innoveren, Marnix Innovatiecentrum

© 2022, Marnix Academie, Utrecht

Deze uitgave is mogelijk gemaakt vanuit samenwerking tussen Marnix Academie, Hogeschool IPABO en De Kempel, Hogeschool voor leraren.

De Marnix Academie heeft geprobeerd alle rechthebbenden van het gebruikte beeldmateriaal te achterhalen, mocht dit niet gelukt zijn dan kunnen rechthebbenden contact opnemen met de redactie.

De leraar als change agent

Marieke Tjallema

Dit artikel is geschreven als praktijkhoofdstuk voor het boek *Innoverend Onderzoeken, grondslagen en praktijkvoorbeelden* van Arienne van Staveren en Hüseyin Susam (red.) dat is uitgegeven door de Marnix academie in 2022. Het boek biedt een grondslagen voor de doorgaande zoektocht om theorie en praktijk met elkaar te verbinden. Het fundamentele inzicht dat wetenschappelijke kennis niet op iets onfeilbaars berust wat rechtstreeks met de werkelijkheid correspondeert heeft ertoe bijgedragen dat het Olympusmodel van wetenschap haar plaats op het wetenschapspodium heeft moeten afstaan aan het op participatie en emancipatie gerichte Agoramodel waarin meedoen het belangrijkste kernwoord is. Het gaat daarbij om meedoen van álle betrokkenen; de groep van mensen die tot dan toe als de gebruikers van kennis werden geduid. Meer en meer worden zij door een groeiend aantal sociale wetenschappers als volwaardige medeonderzoekers gezien. Het boek bestaat uit theoretische grondslagen aangevuld met praktijkvoorbeelden uit het onderwijs.

marnix academie
Lectoraat Leren en Innoveren